

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEMETLALELETŠO LA PELE (FAL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

DIBATSELA 2019

MEPUTSO: 80

NAKO: Diiri tše 2

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 11.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka DIKAROLO TŠE THARO, e lego YA A, YA B le YA C.

KAROLO YA A:	Tekatlhaologanyo	(30)
KAROLO YA B:	Kakaretšo	(10)
KAROLO YA C:	Dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo	(40)

2. Badišiša ditaelo ka šedi.
3. Araba dipotšišo KA MOKA.
4. KAROLO YE NNGWE le YE NNGWE e ngwalwe letlakaleng LE LEFSA.
5. Thalela mošomo wa gago ka morago ga KAROLO YE NNGWE le YE NNGWE.
6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.
7. Tshela mothaladi ka morago ga karabo YE NNGWE le YE NNGWE.
8. Ela hloko mopeleto le tlhamego ya mafoko.
9. Nako ye e ukangwago:
KAROLO YA A:	Metsotso ye 50
KAROLO YA B:	Metsotso ye 20
KAROLO YA C:	Metsotso ye 50
10. Ngwala ka bothakga ka mongwalo wo o bonalago.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO YA 1**

- 1.1 Badišiša tekatlhaologanyo ye e latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo ka yona.

SETŠWELETŠWA SA A

POLEDIŠANO KE SEBETŠA		
1	<p>Poledišano ke kabelano ya dikgopolo, ditaba, ka mokgwa wa go bolela, go ngwala goba ditšhupetšo. E tšweletšwa ke batho ge ba boledišana molomo le molomo, le mekgwanakgwana ye mengwe ye e itšego. Dikuranta, diradio, dikhamera, megala, <i>dilaphopo</i>, <i>disathelaete</i>, diroboto, dithelebišene, ke tše dingwe tša didirišwa tša poledišano.</p>	5
2	<p>Mohola wa yona ke go bjala boitshepo mothong, ya goroša tlhompho, ya tšweletša segwera, ya aga botho bja go ikgetha, ya tliša bokgoni go batho ba bangwe. Maikemišetšomagolo a poledišano ke go fetiša molaetša le go hwetša phetolo ya ka pejana. Segolothata e le go sekamolla le go gatelela dintlha mo go sa kwešišegego.</p>	10
3	<p>Poledišano e tšweletša bokgwari bja tšhomišo ya polelo, bokgabo bja go bolela, go akaretšwa palo ya ditiragalo le ditiragatšo. Godimo ga tše ka moka e thuša go tšweletša mošomo gabotse. Ka go realo e aga baetapele ba ka moso ka mokgwa wa tlhohleletšo le go bjala mekgwa ye mebotse ye e hwetšwago go tšwa go diboledi. E thuša go tšea sepheto.</p>	15
4	<p>Ka gona sepheto se, se rutile morutwana wa go swana le Nonthi gore a thome go tšea kgato bophelong malebana le bokamoso bja gagwe. Ke ngwana wa mafolofolo ebile ka dinako tše dingwe o hloka didirišwa tša sekolo tša maleba tša mošomo wa gagwe. Ge a le ka sekolong a ekwa barutiši ba gagwe ba bolela gore ngwana a sa llogo o hwela tharing, Nonthi o ile a tšhaba go hwela tharing, gomme a thoma go botšiša ge a sa kwešiše.</p>	20 25
5	<p>Kgato ye a e tšerego ya go se homole ge a hloka dilo tša sekolo, e dirile gore a fihlelele bokamoso bjo bobotse. Ka fao a ithuta go goroša molaetša batswading ba gagwe bao ba lego kgole le yena ka mogala. Ge batswadi ba sa kgone ka seo a se hlokago, o be a fela a kgopela thušo go barutiši. Le ka sekolong o be a sa homole, eupša a botšiša barutiši thutwana ye nngwe le ye nngwe ge a sa e kwešiše gabotse. Mabjoko a gagwe a thoma go bulega, bohlale bja mo aparela.</p>	30

6	Ka lehlakoreng le lengwe dipolelo tše di tiišeditše Nonthi gore monamolomo o na le malome'agwe. Poledišano e mo rutile gape le go itshepa. Boitshepo bjo a bo nyantšego go barutiši ba gagwe ka poledišano bo dirile gore e be ngwana wa potego le tšhomišano. Ka fao a thoma go tsenela diphadišano sekolong, kudu tša ngangišano.	35
7	Ge go swarwa diphenkgišano o be a sa šale. Ge a paletšwe ga a nolege moko. O be a ipoditše gore mathomo ga se makgone, makgone ke maboeletša. Sa go kgahliša ka yena ke gore ga a tšwafe go etela le mejako ye a bonago gore e ka mo tšwela mohola. Ka dinako tše dingwe, o dira dikgopelo ka di-emeile go mafapa a mmušo.	40 45
8	Go <i>laphopo</i> a ka thaepa le go nyaka tsebo go <i>inthanete</i> . O ithutile gape gore <i>sathalaete</i> e thuša go lemoša batho boemo bja leratadima. Kuranta o e šomiša go phatlalatša bokgoni bja ge a fentše diphenkgišanong tša ngangišano. Ka gona phatlalatšo yeo e mo tšwela mohola ka go mmulela mabati a thuto. Diradio ga a di tlogele fela, ka gore ke didirišwa tše kaone tše di theeletšwago letšatši ka letšatši. Go dira bjalo ditoro tša gagwe di phethega ka ponyo ya leihlo.	50
9	Ka go le lengwe, roboto e bolela le batho le difatanaga ditseleng, go efoga dikotsi. Ka go realo, Nonthi ga a sa hloka tsela ya go nyaka seo se ka mo thušago. Ditsela ke tše ntši tše ngwana yo mongwe le yo mongwe a ka di šalago morago ge a nyaka go bolela le go hwetša dikarabo. Gape go tšwelela ba go šoma e sego ba go kgona. Se se tiišetša bohlokwa bja poledišano bathong.	55

[Amantšwe go tšwa go inthanete www.better health.vic.gov.au]

- 1.1.1 Tsopola lentšu leo le laetšago kabelano ya dikgopolo, ditaba, mokgwa wa go bolela, go ngwala goba ditshepetšo go tšwa TEMANENG YA 1. (1)
- 1.1.2 Ke ditlabelelo dife tše motho a ka di šomišago go boledišana le yo mongwe? Efa TŠE PEDI fela. (2)
- 1.1.3 Go ya ka kwešišo ya gago na mohola wa poledišano ke eng go ya ka TEMANA YA 2? Efa dintlha TŠE THARO fela. (3)
- 1.1.4 Ke sephetho sefe seo Nonthi a se tšerego gore a tle a fihlelele bokamoso bjo bo botse? . (1)
- 1.1.5 Ngwala dintlha TŠE PEDI tša maikemišetšo a poledišano go ya ka TEMANA YA 3. (2)
- 1.1.6 Go tšwa TEMANENG ya 9 ke sedirišwa sefe seo se bolelago le batho le difatanaga ditseleng go efoga dikotsi? (1)

- 1.1.7 Hlaloša diema tše di latelago go ya ka moo di šomišitšwego ka gona ditemaneng tša ka godimo:
- (a) Ngwana yo a sa llogo o hwela tharing.
- (b) Monamolomo o na le malome'agwe. (2)
- 1.1.8 Na Nonthi e be e le motho wa mohuta mang? Efa dintlha TŠE PEDI. (2)
- 1.1.9 Efa phapano ya *sathalaete* le roboto TEMANENG YA 8 le YA 9 (2)
- 1.1.10 Na mebolelwana ye e šupa eng ge e dirišitšwe ka tsela ye?
- (a) ga a nolege mooko.
- (b) ka ponyo ya leihlo. (2)
- 1.1.11 Molaotheo wa naga o reng ka bolokologi bja polelo?. (2)
- 1.1.12 Na ke tshwanelo gore batswadi ba rekele bana didirišwa tša poledišano? Efa dintlha TŠE PEDI. (2)
- 1.1.13 Na polelo ye e latelago ke ntlha goba ke kgopolo? Fahlela ka dintlha TŠE PEDI.
- 'Gape go tšwelela ba go šoma e sego ba go kgona.' (2)

- 1.2 Lebeledišiša seswantšho se se latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo ka sona.

SETŠWELETŠWA SA B

Re ikgantšha ka setšo sa rena.

[E amantšwe go tšwa go inthanete: Heritage]

- 1.2.1 Efa mehuta YE MEBEDI ya ditšo tšeo di bonalago seswantšhong sa ka godimo. (2)
- 1.2.2 Kgetha karabo ya maleba o be o fahlela. Na seswantšho se se tšweletša keteko ya letšatši lefe? (2)
- A Letšatši la bomma.
B Letšatši la bafsa.
C Letšatši la bopapa.
D Letšatši la bohwa.
- 1.2.3 Ke molaetša ofe wo o tšweletšwago ke seswantšho se? (1)
- 1.2.4 Na go ya ka wena ke nnete gore ga go na kgethologanyo go ya ka semerafo mo Afrika-Borwa? Fahlela. (1)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO YA 2:**

Akaretša temana ye e latelago o tšweletše tsela yeo motho a ka laolago pefelo ka gona.

DITAELO

- Kakaretšo e ngwalwe ka mokgwa wa dintlha tše 7.
- Kakaretšo e be mantšu a magareng ga 60 le 70.
- Šomiša mantšu A GAGO.
- Bontšha palo ya mantšu mafelelong a kakaretšo.

SETŠWELETŠWA SA C**NAGANA PELE O BOLELA**

Maikutlo ke boleng bja pelo ya motho. Maikutlo a motho a laolwa ke boyena. Motho ke moswananoši gobane o na le kgopolo. Ge go na le seo se mo tshwenyago ga se a swanela go fetola ka pela gobane a ka tla a senya ditaba go fetiša. Mogolo o pelopedi. Go thwe pelo tlala, o tlalologe. Ge go na le seo se mo tshwenyago letswalo le bolela le yena gomme bogale bja fokotšega. Tloga kgauswi le seo se go befedišitšego. Dira medirwana ye e ka go thušago go fokotša pefelo gore moya o boele sekeng. Ge o ka thekga ditho wa naganiša ka seo se ka bago se hlotše phapano, wa senkasenka ka go ipotša gore motho o na le diphošo e bile ke sebopiwa sa Modimo, gona o tla ba kaone. Ge o tenegile ka lebaka la pefelo, bokaone ke go tloga wa itšhidulla ka mekgwanakgwana ya go fapana. Ge o boa o tla ba o na le mafolofolo a go dira se sengwe o lebetše ka sela se bego se go befediša, gomme bophelo bja tšwelapele ka lethabo. Go ithuta go tšea dikeletšo, go ka thuša go fenyana pefelo yeo motho a ikhwetšago a le ka gare ga yona.

[Boitlhamelo]

PALOMOKA YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: DIBOPEGO LE MELAO YA TŠHOMIŠO YA POLELO**POTŠIŠO YA 3: PAPATŠO**

Lebeledišiša papatšo ye gomme o arabe dipotšišo tša go e latela.

SETŠWELETŠWA SA D

GREEN + CROSS

Dieta tša bohle tša mabusebuse.

Mengwaga ye 37 o apara.

Di a sepedišega ebile di a rekega.
Leeto e ba le lekopanakopana.

Ke tša bao ba ithatago.

Go tloga go dirantanyana tše makgolopedi (R200) o hwetša dieta tša mabonwa.

[E amantšwe go tšwa go inthanete: www.green-cross.com/women]

- 3.1 Na papatšo ye e lebišitšwe go bomang? (1)
- 3.2 Tsopola leamanyidiri leo le šomišitšwego go jabetša bareki. (1)
- 3.3 Ke eng seo mmapatši a se šomišitšwego go goga šedi ya bareki? Efa dintlha TŠE PEDI. (2)
- 3.4 Kgetha karabo ya maleba. 'Di a sepedišega ebile di a rekega.'
- Lefoko le le tšweletša:
- A Go thuša bareki.
B Go hlohleletša bareki.
C Go homotša bareki.
D Go sebela bareki. (1)
- 3.5 Efa dintlha TŠE PEDI tše bohlokwa tše di tlogetšwego papatšong ye. (2)
- 3.6 Tšhomišo ya lentšu le 'dirantanyana' e tšweletša molaetša ofe papatšong? (1)
- 3.7 Hlaloša ka mokgwa woo lediregi le šomišitšwego go foraforetša/jabetša bareki ba seapatšwa ka gona. (2)

[10]

POTŠIŠO YA 4: KHATHUNI

Lebeledišiša khathuni ye le mantšu a yona gomme o arabe dipotšišo tša go latela.

SETŠWELETŠWA SA E

[E amantšwe go tšwa go inthanete:gender at work]

- 4.1 Efa leina la seno seo monna a se swerego ka letsogong la go ja. (1)
- 4.2 Tsopola leekiši go tšwa setsopolweng se. (1)
- 4.3 Efa lekopanyi go tšwa setšweletšweng se. (1)
- 4.4 Ke eng seo se laetšago gore batho ba ba kopanong ya mošomo? (1)
- 4.5 Polelommele ya motho wa 3 e tšweletša eng? Fahlela. (2)
- 4.6 O **tloga** o šoma ka bokgwari.
Lentšu le le kotofaditšwego lefokong la ka godimo le šomišitšwe bjalo ka eng?
Fahlela. (2)
- A Lediri
B Lethuši
C Leina
D Lelatodi
- 4.7 Tsopola polelo ya go laetša kgegeo puduleng ya 1. (1)
- 4.8 Bontšha maikutlo ao a aparetšego motho wa 2 o lebeletše tirišo ya ditho tša mmele. (1)

[10]

POTŠIŠO YA 5: SENGWALO

- 5.1 Bala sengwalo se sa ka tlase ka šedi gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go latela.

SETŠWELETŠWA SA F**MOHOLA WA DIPOLASITIKI, DITSHITSWANA LE MABOTLELO**

Matšatšing a lehono, dijo di bolokelwa ka gare ga dipolasitiki, ditshitswana le mabotlelo. Moreromogolo ke gore di tle di šomišwe matšatšing a a tlogo. Ka morago ga go šomišwa, bašomiši ba tšona ba lahla didirišwa tša mohuta wo mo gongwe le mo gongwe. Se se ka hlola malwetši a mehutahuta ge go sa šetšwe. 5

Ka nako di ka šomišwa bjalo ka dibetša tše bogale tša go gobatša batho. Mogopolo wa boMasepala wa go bea diteromo tše kgolo tša go lahlela ditšhila, ke maano a go hlwekiša naga le go fokotša malwetši. Madimabe ke gore ga se batho ka moka bao ba lemogago bohlokwa bja go lahlela ditšhila ka moo. 10

Masolo a gore batho ba topelele ditshitswana, mabotlelo le dipolasitiki a goleditšwe nageng ka bophara. Ba bangwe ba šomiša dipolastiki tše go loga, gomme ba rekiša ditshitswana ba ikhweletša sa go fepa malapa, bodiidi bja tšwa ka lapeng, bana ba se robale ka tlala.

Seo se lemogwa ke Mokgekolo Sebolaishi. O kgonne go tsentšha ngwana wa morwedi wa gage sekolo ka tšhelete ya go kgoboketša mapotlelo le ditshitsana. Mathomong, baagišane ba be ba mo kwera fela mafelelong ba lemoga mohola wa tšona. Setšhaba sa thoma go topelela ka bontši. Lehono naga e hlwekile, malwetši a fokotšegile. 15

[Boitlhamelo]

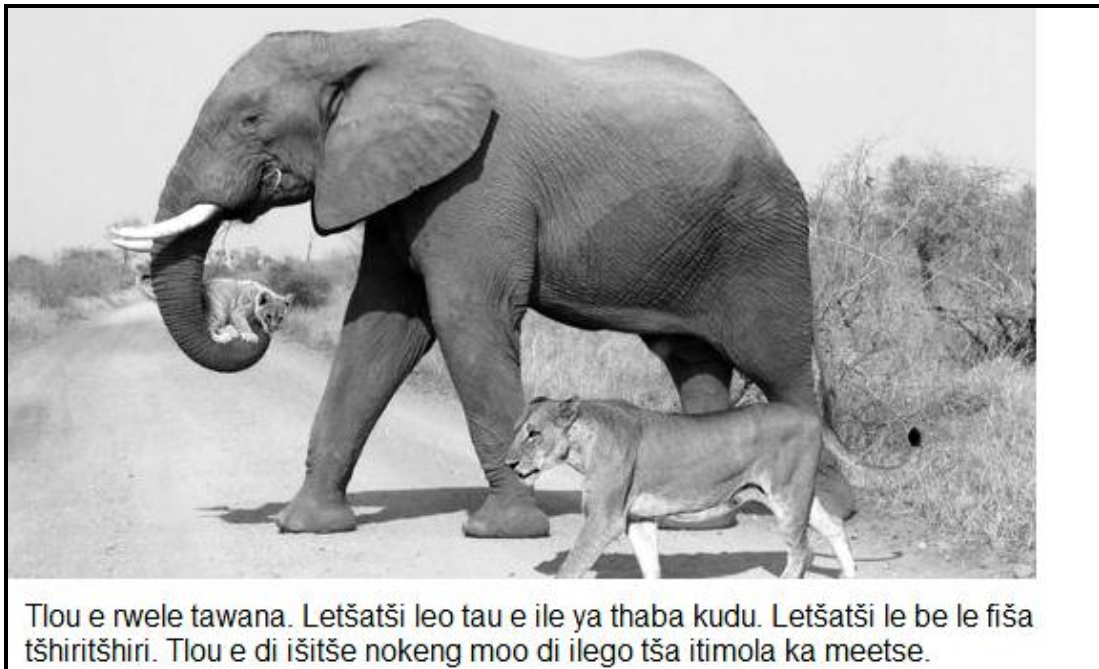
- 5.1.1 Tsopola lehlathi lefokong la mathomo o be o bolele gore ke la mohuta ofe. (2)
- 5.1.2 Tsopola lešalašupi o be o bolele le kgato ya lona lefokong le: 'bašomiši ba tšona ba lahla didirišwa tša mohuta wo' (2)
- 5.1.3 Lefoko le: 'ka nako di ka šomišwa bjalo ka dibetša tše bogale'. Le tšweletša sekapolelo sa mohuta ofe? Fahlela. (2)
- 5.1.4 Na lentšu le 'fela' le šomile bjang TEMANENG YA 4? Le diriše lefokong go laetša gore le na le ditlhalošo tše pedi. (2)
- 5.1.5 Leina le: 'Madimabe' ke leinagokwa. Laetša ka mo le bopilwego ka gona. (2)
- 5.1.6 Go tšwa TEMANENG YA 4, ngwala lelatodi la lentšu le: 'kgoboketša'. (1)
- 5.1.7 Ngwala lefoko le ka tumelo. 'ga se batho ka moka bao ba lemogago bohlokwa bja go lahlela ditšhila ka moo'. (1)

5.1.8 Phošolla lefoko le le latelago:

Sebolaishi o kgonne go tsentšha ngwana wa morwedi wa gage sekolo ka tšhelete ya go topelela mapotlelo le ditshitsana. (2)

5.2 Lebelela seswantšho se le mantšu a sona gore o tle o kgone go araba dipotšišo tšeo di latelago.

SETŠWELETŠWA SA G

Tlou e rwele tawana. Letšatši leo tau e ile ya thaba kudu. Letšatši le be le fiša tšhiritšhiri. Tlou e di išitše nokeng moo di ilego tša itimola ka meetse.

[E amantšwe go tšwa go inthanente: www.snopes.com]

5.2.1 Ngwalolla lefoko le 'Tlou e rwele tawana' ka lebaka le le tlogo. (1)

5.2.2 Lefoko šele, 'Tlou e di išitše nokeng.' Ntšha lekgokasedirwa go lona. (1)

5.2.3 Lentšu le 'tšhiritšhiri' ke eng? Fahlela.

- A Leekiši
- B Lehlaodi
- C Lelahlelwa
- D Lehlathi

(2)

5.2.4 Lefokong le, 'Tlou e di išitše nokeng moo di ilego tša itimola ka meetse.'

Bontšha lentšu leo le ka šomago bjalo ka homonime/ ditumatshwano gomme o le diriše lefokong go tšweletša phapano. (2)

[20]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 40
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 80